

Ն Ա Խ Ա Ր Ա Ն

1977թ. սկսված Ախուրյանի ջրամբարի շինարարությունը հրամսյական դարձրեց Ջրափի - Երազգավորս գյուղերի միջև գտնվող տարածքի պատմամշակութային հուշարձանների հետազոտության և դրանք ոչնչացումից փրկելու խնդիրը, որի իրագործմանը և ծեղանմուխ եղավ ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտը: Մանրագնին ուսումնասիրելով նշված տարածքը, արշավախումբը Երազգավորս, Բայանդուր, Շիրակավան, Ադին, Ջրափի գյուղերի մերձակայքում հայտնաբերեց տարբեր դսրաշրջանների բնակավայրեր ու դամբարանադաշտեր (*Ր.Մ.Տորոսյան, Օ.Տ.Մեղակյան, Ա.Ա.Սետրյան*, 1979, էջ 526): Այդ հուշարձանների շարքում առանձնանում է ծովի մակերևույթից 1480մ բարձրության վրա գտնվող դարավանդի լանջերին ու զազաթի հարթության վրա տեղադրված, ներկաիս Նոր Շիրակավան գյուղի հարևանությամբ, ինչպես և անմիջականորեն նրա տարածքում գտնվող բազմաշերտ հուշարձանը: Այն պեղվեց 1977-1981թթ. Պատմության և մշակույթի հուշարձանների վերականգնման ու օգտագործման վարչության և նրա գիտաարտադրական արվեստանոցի միջոցներով: Պեղումներն իրականացրեց Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի վազ հնագիտության բաժնի ջոկատը: Վերջինիս կազմում, գլխավորությամբ Ռ.Մ. Թորոսյանի (1977- 1981թթ.), ընդգրկված էին հնագետներ Օ.Ս. Խնկիկյանը (1977-1981թթ.), Լ.Ա. Պետրոսյանը (1977-1981թթ.), Լ.Ն. Բիյագովը (1977թ.), ՀԴՊԹ-ից հրավիրված Հ.Հ. Մնացականյանը (1977թ.), ՀՀ ԳԱԱ կենդանաբանության ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող Ս.Կ. Մեծլումյանը (1977-1981թթ.) և ճարտարապետներ Հ.Սանամյանն ու Ա.Գյուլամիրյանը: Լուսանկարները կատարել են Ռ.Թորոսյանն ու Ե.Վասիլյանը, իսկ գրչանկարները՝ Օ.Խնկիկյանը: Նյութերը վերականգնվել են արշավախմբի անդամների ու ՀԴՊԹ վերականգնման աշխատանոցի վարիչ Վ.Ղազարյանի կողմից: Օգտվելով աղբից հեղինակներն իրենց եաճելի պարտքն են համարում խորին շնորհակալություն հայտնել Լուսադբյուր և Շիրակավան գյուղերի ղեկավարությանը, հատկապես Վ.Բարսեղյանին, Հ.Ամնուկյանին, Բ.Միքայելյանին, Ս.Ալեքսանյանին և Կ.Մեծոյանին, որոնք իրենց ամենօրյա հոգատար վերաբերմունքով ու գործնական աջակցությամբ մեծապես նպաստեցին հնագիտական աշխատանքների անխափան ընթացքին: Այս տեսակետից հազիվ թե հնարավոր է գերազնահատել և Ախուրյանի շինտրեստի ղեկավարների, հատկապես աշխղեկ Մամիկոն Գրիգորյանի ուշադիր վերաբերմունքը Շիրակավան գյուղի հնագիտական հուշարձանների հանդեպ, ինչը և

պայմանավորեց դրանց մի զգալի մասը ավելումից ու ոչնչացումից փրկելը, քանի որ շինարարական աշխատանքները ծավալվել էին ոչ միայն ջրամրարի տարածքում, այլև՝ վերոհիշյալ դարավանդի վրա, ուր գտնվում էին տարրեր դարաշրջանների պատկանող, հիմնականում վերգետնյա նշաններից գուրկ դասնորաններ և այլ կառույցներ: Հուշարձանի և վերգետնյա նյութերի նախնական հետազոտությունը ցույց տվեց, որ այն ընդգրկում է ոչ միայն ռարժունքի գագաթի հարթությունը, այլև՝ արևմտյան լանջերն ու ձգվում դեպի Հին Շիրակավան ընկած շուրջ 10 հա ընդգրկող տարածքը: Մշակութային շերտերի հզորությունն ու շերտագրությունը վեր եանելու նպատակով ստուգողական խրամատներից ռացի օգտագործվեցին և հուշարձանի տարածքով անցնող հեղեղատների կտրվածքները: Հայտնաբերված նյութերը փաստեցին հուշարձանի ռազմաշերտ լինելը: Կախված ռելիեֆից, հողմնահարությունից և ընակչության գործունեության ձևերից ու ինտենսիվությունից, տարրեր հատվածներում հնագիտական շերտերի հզորությունը տատանվում էր 0.3-3մ միջև: Դրանցից հայտնաբերված նյութերը թվագրվում են մ.թ.ա. III-I հազ., ինչը և հնարավորություն է տալիս հետևել նյանքի զարգացման ընթացքին բրոնզի և երկաթի դարաշրջանների տարրեր լիովնելու: Մշակութային շերտերի ժամանակագրական հաջորդականության, ընակավայրի ճարտարապետական-հատակագծային առանձնահատկությունների, ընակչության կենցաղի, նրա նյութական և հոգևոր մշակույթի, այլ հարցերի վերաբերյալ ամրոջնական պատկերացում կազմելու նպատակով, հուշարձանի տարրեր հատվածներում առանձնացվեցին երեք պեղավայր (տե՛ս ընդհանուր հանույթը, նկ. 1): Դրանցից *առաջինը* ընդգրկում էր բլրի արևմտյան լանջի մի հատվածն ու իջնում վերջինիս ստորոտը: Պեղված տարածքի ընդհանուր մակերեսն այստեղ կազմում է շուրջ 1700մ²: Այս հատվածում աշխատանքներն ընթացան 1978-1981 թթ.: Պեղումներից պարզվեց, որ սկզբը առնելով մ.թ.ա. III հազ., կյանքն այստեղ տարրեր հաճախականությամբ հարատևել է մինչև մ.թ.ա. I հազ. I քառորդը, որից հետո, մ.թ.ա. VIII-VIդդ. հուշարձանի այս ետվածը վերածվել է դամբարանադաշտի:

Երկրորդ պեղավայրը գտնվում է նախորդից շուրջ 200մ արևելք և զրադեցնում ավելի քան 1500մ² մակերես, որի տարածքով անցնող հեղեղատը այն երկու մասի էր բաժանել: Վերջիններս պայմանականորեն անվանված են աջակողմյան և ձախակողմյան հատվածներ: Մշակութային շերտն այստեղ տարածվել է ռարժունքի երկթեք լանջերին:

Երրորդ պեղավայրը կամ «ամրոցը» գտնվում է դարավանդի գագաթին: Այս մասում հուշարձանը հյուսիս-արևմտյան կողմից կտրվում է զառիթափով, ետրավում հասնում լանջերին տարածված ընակատեղին, իսկ արևելքից ու հյուսիսից շրջափակված է Նոր Շիրակավանի տներով ու վարելահողերով: Հուշարձանի այս մասում, որը ռազմական տեսակետից առավել անսլաշտպան է, նախքան պեղումներն սկսելը, ուղվագծվել էին պարսպի և առանձին կառույցների լիատակներ: Պեղումների համար ընտրվեց «Մինասի դար» կոչվող տարածքի հարավ-արևմտյան հատվածը, ուր 1979-1981թթ. պեղվեց մոտ 1500մ² մակերես:

Լկս աշխատանքներին զուգահեռ ջոկատը ձեռնամուխ եղավ և բնակավայրի տարբեր կողմերում գտնվող երկու դամբարանադաշտերի հետազոտությանը (պեղվեցին 124 դամբարան): Դրանցից առաջինը գտնվում է բնակավայրից հյուսիս-արևելք տարածվող ընդարձակ հարթության վրա, ուր ներկայումս կառուցված է Նոր Շիրակավան գյուղը: Այս դամբարանադաշտի արևելյան սահմանը հասել է Գյումրի-Երևան երկաթգիծը, արևմուտքում՝ գրեթե բնակավայրի տարածքը, հարավում ընդհատված է վարելահողերով, իսկ հյուսիսում տաքածվում է մինչև նորակառույց ավանի կենտրոնական հատվածը:

Երկրորդ դամբարանադաշտը գտնվում է բնակավայրից հարավ ընկած «ճերմակ հողեր» կոչվող հանդամասում: Այն արևելքից կտրվում է քարհանքով, հարավում՝ Լուսաղբյուր-Յին Շիրակավան գյուղամիջյան ճանապարհով, իսկ արևմուտքում ձգվում դեպի Յին Շիրակավան, հասնելով մինչև անտիկ ժամանակաշրջանին պատկանող Շիրակավան հնավայրը, որի մերձակայքում հայտնաբերվեցին միջին բրոնզեդարյան երեք դամբարան: Լևտորև ժամանակագրական հաջորդականությամբ քննենք պեղվածություններն ու դամբարանադաշտերը*:

* Շիրակավանի արշավախմբի մյուս ջոկատը պեղումներ կատարեց Ջրափի գյուղի մոտ գտնվող դամբարանադաշտում: Այդ աշխատանքները ղեկավարում էր Լ.Ն.Բիյագովը: Հայտնաբերված նյութի քննությունը դուրս է ներկա աշխատանքի շրջանակներից: